

Zločin a ekonomická racionalita

Ekonomie zkoumá chování lidí v nejrůznějších situacích. Ekonom **LIBOR DUŠEK** (32) z pražského institutu CERGE-EI studuje vzorce chování českých zločinců. Zabývá se hlavně “špinavou” kriminalitou, do které řadí mimo jiné loupeže, krádeže a vraždy. Statistiky, jež by jiného rozlítily do běla, komentuje nevzrušeným hlasem: “Otázka nezní, proč je u nás kriminalita vysoká. Správně bychom se měli ptát, jak je možné, že není mnohem vyšší.” Pro podnikání v oblasti zločinu jsou totiž v naší zemi mimořádně příznivé podmínky.

Vášim oborem je ekonomie kriminality. Jak byste tuto vědní disciplínu stručně představil?

Ekonomie kriminality využívá nástroje ekonomie k objasnění chování zločinců. Zároveň navrhuje, jak nejefektivněji proti kriminalitě bojovat. Jaké tresty mohou zločince odradit od páčání trestných činů. Která opatření fungují a která jsou k ničemu. V padesátých a šedesátých letech se mělo za to, že zločince k jejich činům dohnala společnost. Vyrůstali přece v neutěšených podmínkách a neměli příležitost rozvíjet se ve zdravé jedince. Západní společnost k nim zaujímal téměř ochránářský postoj. Ve Spojených státech se v té době rozšiřovala práva obžalovaných, zaváděly se různé alternativní tresty. Kriminalita v takových podmínkách pochopitelně výrazně rostla.

Co na to ekonomové?

V roce 1968 přišel pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii Gary Becker s teorií, že zločinci jsou ekonomicky uvažující lidé, kteří zcela racionálně reagují na podněty, jež jim společnost dává. Becker tvrdil toto: Zvýšíme-li pravděpodobnost, že zločinci skončí ve vězení, snížíme tím atraktivitu jejich podnikání. Větší riziko dopadení je podnětem, který spolehlivě funguje.

Jaké riziko dnes podstupují zločinci v České republice?

Minimální. Když jsem vyhodnotil dostupná data, uvědomil jsem si, že otázka nezní, proč je u nás kriminalita vysoká. Správně bychom se měli ptát, jak je možné, že není mnohem vyšší. Například pravděpodobnost, že se za krádež někdo dostane před soud, je dnes zhruba 19 procent. Šance, že obviněného tento soud shledá vinným, je 60 procent. A možnost, že usvědčeného pošle natvrdo do vězení, je pouze 30 procent. Když si tyto pravděpodobnosti vynásobíme, vyjde nám, že takovým trestem, který zločinec vnímá jako ono riziko podnikání, společnost postihne méně než tři procenta krádeží.

Předpokládám, že pracujete jen s oficiálními statistikami. Mám zkušenost, že policisté dokáží poškozeného od nahlášení krádeže odradit. Když už člověk sedí pár hodin na stanici, rád přistoupí na verzi, že aktovku s doklady vlastně ztratil ...

Jistě, pracujeme jen s oficiálními policejními statistikami. Velká část krádeží není vůbec ohlášena. Takže pravděpodobnost dopadení a trestu je ve skutečnosti ještě nižší. Ale i

když se budeme bavit jen o oficiálních číslech, jeví se zacházení se zločinci v naší zemi jako vcelku mírné.

Říkáte, že vyšší pravděpodobnost dopadení a potrestání zákonitě sníží kriminalitu. Umíte to vyjádřit v číslech?

Z mých analýz na datech z České republiky vyplývá, že zvýšíme-li o jedno procento pravděpodobnost, že bude zločinec dopaden a postaven před soud, sníží se počet loupeží o půl procenta a počet krádeží o 0,7 procenta. To není málo. Na změnu této proměnné tedy zločinci reagují relativně významným omezením svých aktivit. Zvýšíme-li ale pravděpodobnost, že je soud po obvinění skutečně pošle za mříže nebo že jim vyměří tvrdší tresty, setkáme se s mnohem vlažnější reakcí. Délka a tvrdost trestu tedy nepředstavují takového strašáka.

To je zajímavé. Důslednost soudů a délka trestu tedy velký odstrašující efekt nemají. Vypovídá to něco o českých soudech a o českém vězeňství?

Ne, v tom jsme úplně normální země. K velmi podobným výsledkům dospěli i ve Spojených státech. I tam je pro zločince nejdůležitější, jestli bude, nebo nebude dopaden.

Jaká jsou další zjištění ekonomů?

Důležité je zefektivňovat prevenci. Z pohledu ekonomů to znamená především aktivně snižovat výnosy z trestné činnosti. Ukradne-li někdo mobil, neměl by mít možnost ho jednoduše uprostřed noci prodat v zastavárně na rohu. Vejde-li ozbrojený lupič do prodejny, musí počítat s tím, že ho taky může majitel zastřelit. Například rozšíření definice nutné obrany v polovině devadesátých let byl správný krok tímto směrem. A dalším opatřením, které už je mimo trestní systém, je zvyšování legálních výdělečných příležitostí mladých mužů s nízkým vzděláním. V tomto bodě si stojíme špatně. Čtyřicet procent mladých lidí nemá ani maturitu. Přitom platí, že čím vyšší vzdělání, tím vyšší plat a také menší riziko, že si člověk začne "přivydělávat" špinavou kriminalitou.

Pomohlo by prosté zvýšení počtu policistů?

Když zvýšíme počet policistů o jedno procento, zvýší se počet obvinění u loupeží o půl procenta a krádeží o 0,4 procenta. Nechci unavovat statistikou, ale přidám ještě pár čísel. V roce 1989 jsme měli 233 policistů na sto tisíc obyvatel. O tři roky později to bylo 288 a v roce 2000 už 370 policistů na sto tisíc obyvatel. A pořád se to zdá být málo. Úspěšnost boje s kriminalitou je ve srovnání s rokem 1989 nízká. Abychom dnes zvýšili pravděpodobnost obvinění zločince na předlistopadovou úroveň, museli bychom mít v této zemi sedmkrát víc policistů, než máme.

To by byla vysoká cena za klid a pořádek.

Musíme se rozhodnout, kolik zločinů jsme ochotni tolerovat. Snažit se kriminalitu zcela eliminovat by bylo neúnosně nákladné. Srazit kriminalitu například na předlistopadovou úroveň tím, že najmeme několikanásobně více policistů, rozhodně není optimálním řešením. Nemluvě o tom, že měřeno počtem policistů jsme paradoxně mnohem víc policejním státem než před Listopadem.

Ted' by to mohlo vypadat, že za nárůst kriminality po roce 1989 může hlavně policie. Jaké faktory objektivně zapříčinily masivní nástup zločinu na začátku devadesátých let?

V jediný okamžik zapůsobilo tolik negativních faktorů, že už je asi nikdy detailně nevysvětlíme. Hlavně se zvýšily výnosy z páchání trestné činnosti. Reformy trestního práva na jedné straně omezily policejní svévoli, ale na druhé straně znesnadnily dopadení a odsouzení zločinců. Skokovým nárůstem kriminality byly soudy i policie zahlceny, čímž se výrazně snížilo procento obviněných a odsouzených zločinců. Takto příznivé podmínky pro kriminální aktivity přilákaly na stranu zločinu další lidi a rozjel se bludný kruh, který se zastavil až koncem devadesátých let. Navíc zapůsobil jeden faktor, o němž se v této souvislosti příliš nemluví - babyboom z počátku sedmdesátých let.

Husákovy děti?

Přesněji Husákoví hoši. Právě na přelomu devadesátých let se tyto silné ročníky dožily věku, kdy jsou mladí muži nejvíc náchylní ke vstupu na šikmou plochu. Kriminalita by v té době o něco stoupla, i kdyby nebyla revoluce.

To jsou překvapivé souvislosti ...

Pouze aplikuji myšlenku, kterou před několika lety formuloval profesor Steve Levitt z University of Chicago ve velmi slavném a velmi diskutovaném článku. Do konce osmdesátých let kriminalita ve Spojených státech stále rostla. Pak najednou, zdánlivě bez příčiny, začala klesat. Vysvětlení hledali odborníci dlouho a rozhodující faktor je velice překvapil. V roce 1973 totiž byly v USA legalizovány potraty. Dokud byly nelegální a prováděly se načerno za vysokou cenu, mohly si je dovolit jen ženy z lépe postavených rodin. Když se potraty zlegalizovaly, začaly na ně chodit především ženy a dívky, které se o své nechtěné děti nedokázaly postarat. Typický americký kriminálník vyrůstal v neúplné rodině s velmi mladou matkou, obvykle v nějaké chudinské čtvrti. Mnoho potenciálních kriminálních se po zlegalizování potratů vůbec nenarodilo. A projevalo se to po sedmnácti letech ve statistikách kriminality.

Takže současné statistiky porodnosti jsou z tohoto pohledu pro naši zemi příznivé. Méně dětí, méně darebáků.

Na rozdíl od většiny politiků nejsem příznivcem sociálního inženýrství, takže nehodlám doporučovat "protipopulační politiku" jenom proto, že tím o něco snížíme kriminalitu. Ale když o tom přemýšlím, bude příjemné být ministrem vnitra někdy od roku 2010. Silné populační ročníky ze sedmdesátých let už překročí třicítku a zároveň se začne projevovat výrazný pokles porodnosti, který nastal během devadesátých let. Kriminalita může klesat, aniž by policie hnula prstem. Navíc pro tuto generaci dospívajících dětí bude více místa na středních a vysokých školách a více z nich se dostane do společenského postavení, v němž špinavá kriminalita není zajímavou kariérou. Vzdělání obecně je lék na spoustu společenských problémů, kriminalitu nevyjímaje.

LIBOR DUŠEK, Ph. D., se narodil v roce 1974 v Jihlavě. Absolvoval magisterské studium ekonomie na fakultě sociálních věd UK a doktorandské na University of Chicago. Nyní působí jako Assistant Professor na institutu CERGE-EI v Praze. V devadesátých letech pracoval jako výzkumník ve washingtonské Progress and Freedom Foundation a v pražském Liberálním institutu. Ve svém výzkumu se zabývá ekonomikou kriminality, mikroekonomickými důsledky vládních politik a penzijními systémy. Před dvěma lety obdržel cenu České společnosti ekonomické "Mladý ekonom 2003".